

Homo linguisticus

1. A méhek mint precíz üzenetet „eltáncolják“ egymásnak a talált méz irányát, mennyiségét és minőségét. A delfinek „sípjeleikkel“ figyelmeztetik vagy hívják egymást. Lehet, hogy a trillázó madárfütyty is valamiféle kezdetleges jelentést hordoz. A jelentés voltaképpen nem más, mint a természeti formák alapstruktúrája, lényege. Színek és illatok egymásutánja, események és formák szabályossága vagy feltűnő szabálytalansága — mind-mind üzenetet közvetít. Az élet a jelzések szüntelen áramkörében zajlik. Csak az marad életben, aki elég ilyen jelzést tud felfogni ahhoz, hogy az üzenetek vak özönéből kiválaszthassa a számára és a faj számára létfontosságút, s a neki szóló üzenetet kellő időben és jól fejthesse meg. Az az organizmus, amely erre nem képes, elpusztul. A mormota életével fizet, ha „félreolvassa“ azt a szín-, szag- vagy forma-üzenetet, amellyel egy bolondgomba az ehető gombától eltérő identitását jelzi.

Minden identitás aktív közlemény. Csak annyiban vagyunk önmagunk, amennyiben közölni tudjuk, hogy vagyunk. A környező világra bízott létezésünk felől csak akkor lehetünk bizonyosak, ha más identitások regisztrálják életjeleinket, és válaszolnak rájuk. Az individualizáció üzenete: *Vagyok, itt és most vagyok!* Az elemi szükségletek üzenete: *Ezt megeszem, ez az én zsákmányom!* A védekezés üzenete: *Ez az én szagom, ezek az én karmaim, ezek az én tüskéim, így ülcázom magam! Fegyvereim vannak — saját felelősségedre közeledj!* Ami nem kommunikál, ami nem ad jelt ontológiai létezéséről, elemi szükségleteiről, az nem él. Kell a visszhang — a kedvezőtlen válasz is létezésünket hitelesíti. E kölcsönösségben gyökerezik a hegeli paradoxon: minden élőlénynek szüksége van egy másik élőlény jelenlétére, de ez a szükséglet félelmet és gyűlöletet szül.

Bolygónk már jóval az ember megjelenése előtt üzenetektől visszhangzott, pompázott és illatozott. A legrégebbi organikus maradványok, amelyekről tudunk, háromezer millió évesek. Nem sokkal fiatalabbak az információnak azok a sajátos kódjai, jelrendszerei sem, amelyek segítségével az adó közölni tudta identitására, szükségletére és szexuális viszonyára vonatkozó üzenetét a vevővel. Ahol van többséjtű élet, ahol különböző biológiai törzsek élnek és versengenek egymással, ott van, ott kell hogy létezzen jelentéstagozódás. Csak az élettelen néma. Csak a totális halálnak nincs mondanivalója.

Mostanáig nem mondtam ki a *nyelv* szót. A nem verbális kódoknak az embernél is régibb történetük van. A gesztus, a testhelyzet, a színek jelhasználata nemcsak megelőzte a verbális nyelvet, de ma is elválaszthatatlan tőle, mintegy teljesen „átítatja“ (a süketnéma gyászruhája, mint közlemény, önmagában véve is nyomatékos, és talán eléggé összetett tartalmak kifejezésére is képes). A szavak nélküli világ is üzenetekkel van tele. A verbális nyelv csak egyike a sok-sok expresszív kódoknak, s talán a legfiatalabb közülük. A nem verbális kódok nemcsak hogy makacsul ragaszkodnak az élethez, de lehetséges, hogy túlélik a nyelvet. Míg állatok élnek a Földön, lesz kommunikáció is, éppúgy, mint a paleozoikumban. Az ember után nem a csend következik.

A nyelv geológiai és biológiai mértékek szerint tisztavirág életű. Az információátvitelnek és -továbbításnak sokféle mechanizmusa van, a nyelv csak egy a sok közül. Ezek a tények döntő felismeréshez vezetnek: *nyelv* és *ember* kölcsönösen összefügg egymással, feltételezik egymást, szükségük van egymásra.

A fejlettebb állatfajták kódjait feltűnő kifinomultság jellemezheti. Bizonyos

tekintetben, ami például a szagok és hangok memorizálását és pontos azonosítását illeti, gyorsabbak és gazdaságosabbak, mint az emberi beszéd. De semmiképpen sem hasonlíthatók a nyelvhez. A nyelv a maga korlátaival és zsenialitásával egyedülálló az ember számára, és semmilyen más jelrendszerhez nem hasonlítható. Mint Noam Chomsky mondja: „nincs analóg jelenség az állatvilágban“ (*Language and Mind*, 1968). Az ember embervolta, önmagának és másoknak kinyilvánított önidentitása — beszédfunkció. Ez a feltétel von mérhetetlen szakadékot közte és a többi élőlény között, embervoltában ez különbözteti meg. A nyelv az ember minemősége, lényege; nyelve teszi őt felsőbbrendűvé.

2. A következmények oly számosak és nagy horderejűek, hogy többnyire kiesnek látókörünkől. Ahhoz, hogy szembenézhesünk elsődlegesen nyelvi dimenzióinkkal, ki kellene bújnunk saját bőrünkől, saját lényegünkől.

Az embert az teszi egyedülállóvá, hogy képes jövő időben beszélni, hogy képzelete az embert „a jövőbe veti“, hogy szüksége van a reményre. Ez már önmagában véve is logikai és metafizikai „botrány“ (lásd Ernst Bloch: *Das Prinzip Hoffnung*, 1959). Az embernek ez a képessége elválaszthatatlan a grammatikától, a nyelv konvencionális erejétől, amennyiben a jelölő létezése megelőzi a jelöltét. De múltérzékünk is alapvetően nyelvi tény. Az emberi történelem egy visszafelé kivetett nyelvhaló. Az állatoknak nincs történelmi emlékezetük, ideiglenességük örök jelen idő, a beszédhiány örök jelen ideje. Szexualitásunkat át- és átszövi a nyelvi stimulusok „versengő valósága“. Lehetséges, hogy ugyanúgy szeretkezünk, mint az emberszabású majmok. Ezzel azonban nem mondtunk sokat. Szavakba önthető képzeletünk, a testen inneni és testen túli erotika kontextusa nemi érintkezésünket alapvetően nyelvi jellegűvé teszi (figyeljünk az angol *intercourse* és *discourse* szavak nyilvánvaló rokonságára). De Sade márkí védelmében Roland Barthes is azzal érvel, hogy a szélsőséges eroticizmus mindig szemantikai aktus.

Az emberi történelem egyetlen jelentős eseménye, melynek során az ember a természetből a kultúrába lép át, minden vonatkozásban az ember beszédképességéhez kötődik. A vérfertőzés tilalma és a rokoni kapcsolatok tabu biztosította hálózata, mely lehetővé teszi egy közösség meghatározását és bioszociális fennmaradását, semmiképpen sem előzheti meg a nyelvet. Legvalószínűbb, hogy mindez csak a nyelvvel együtt és a nyelv által jön létre. Nem tilthatjuk meg azt, amit nem tudunk megnevezni. Az exogámia vagy endogámia szabályrendszerét csak úgy tudjuk szavakba foglalni és — ami nem kevésbé fontos — továbbadni, ha van hozzá megfelelő szintaxisunk és verbális taxonómiánk. Az emberi viselkedés a szó szoros értelmében is nyelvi formákra támaszkodik, nyelvi formákban állandósul.

De menjünk tovább. Identitásunk mechanizmusa is nyelvi alapokon áll. A felismerések és elhatárolások roppant bonyolult eljárásairól van szó, melyek ki-mondhatóvá teszik, hogy *én én vagyok*, és amelyek — az esetleges képzeletbeli azonosulástól eltekintve — lehetővé teszik, hogy én-tudatunkat mások én-tudatától elhatároljuk. Az a gyanúm, hogy évezredeknek kellett eltelniük, míg ezek a mechanizmusok lassan és gyötrelmesen, de kialakultak. Énidentitásunk szembeállítása mások „másságával“ olyan vívmány, melyért súlyos árat kellett fizetnünk. A kölcsönös megnevezés világszerte ismert legendáiban (Jákob és az Angyal, Oidipusz és a Szfinx) a halálos küzdelem csak akkor ér véget, ha az ellenfelek felfedik saját nevüket, vagy kölcsönösen megnevezik egymást, kicserélik identitásukat, mintegy „igazoltatják“ egymást. Ebben a nyelvi adásvételben valósul meg az én állítása és a „nem-én“ válasza, az a struktúrájában dialektikus és természetében nyelvi folyamat, melyben tudomásul vesszük a másik létezését, és tudatjuk vele saját létezésünket. Minden párbeszéd egyfajta ismerkedésre való kölcsönös ajánlkozás, az én stratégiai redefiniója. Hosszú mérkőzésük végén az Angyal megnevezi Jákobot, a Szfinx arra kényszeríti Oidipuszt, hogy megnevezze magát, hogy felis-

merje magában az embert. Nincs pusztítóbb, mint a másik ember hallgatása. Ez táplálja Lear király örült dühét Cordélia iránt, erre érez rá Kafka, mikor megállapítja: a szirének énekét sokan túléltek, de a hallgatásukat még senki sem.

Az ember tehát *zoon phonanta*, vagyis nyelvhasználó állat. És nincs semmi más hozzá hasonló.

3. Az ember egyedülvalóságának „mikor-járól“ és „hogyan-járól“ sokan és sokat töprengtek. A nyelv eredetkutatásának alapvető dilemmája: a nyelv forrásait csak magának a nyelvnek a segítségével kutathatjuk (mi más eszközt vehetnénk igénybe?). S ez olyan bűvös kör, amely a tükrökkel való bűvészkedéshez hasonlít. Formailag kijelenthetjük, hogy az emberré válás feltételeit a nyelv elé helyezzük. De mit mondhat a nyelvélőtlenség fogalma nyelvhez kötött képzetünknek? Nem többet, mint a színek fogalma annak, aki vaknak született. Lehetséges, hogy módfelett naiv elképzeléseink voltak a tagolt emberi nyelv fokozatos kialakulásáról. Ha az „ember“ és „nyelv“ fogalmakat létük kölcsönösen egymásra utalja, a „nyelv előtti ember“ fogalma a legtisztább agyrem. Az emberré válás — belépés a nyelvi stádiumba. Mikor azt kérdezzük, hogyan keletkezett a nyelv, tulajdonképpen azt a kérdést tesszük fel magunknak: „Mi az emberré válás titka?“

Tehát minden, a nyelv keletkezését magyarázó elmélet egyúttal az ember történelembe lépésének elmélete. Az ember belép a történelembe, vagyis az örök biológiai jelenből átlép a múlt—jelen—jövő grammatikájába. Az említett átfedés következtében az új nyelvészeti, genetikai és szociálanthropológiai kutatások az ember és a nyelv keletkezése között újabb érintkezési pontokat tárhatnak fel.

Embervoltunknak többé nem az a döntő tényezője, hogy mekkora agyunk van, hanem hogy agykérgünket milyen mértékben vesszük igénybe. Az agyunkkal szemben támasztott új követelmények új feed-back folyamatokat indítanak meg, új elektrokémiai kapcsolatokat létesítenek agyunk közel százmillió sejtje között. Az élet az én lehetőségeinek — többé vagy inkább kevésbé befejezett — megvalósulása.

Ennek az önfenntartó dinamizmusnak az információ a lényege. Az információ a kulcsfogalma a nyelvészeti modelleknek éppúgy, mint a molekuláris biológia modelljeinek. A különböző modellek feltűnő nyelvi analógiái részben azzal magyarázhatók, hogy a két tudományág ugyanazon a metaforán osztozódik.

Úgy tűnik, joggal beszélhetünk bizonyos elektrokémiai és neurokémiai folyamatok „szemantikai“ strukturáltságáról. Az emberi agy és a nyelv egyaránt „strukturához kötöttek“ látszik. Ez a felismerés sok mindenhez kulcsot adhat. Több mint képletes értelemben beszélhetünk tehát az életfolyamatok grammatikájáról, egy olyan organikus mintáról, mely szekvenciálisan szervezi és genetikusan mozgatja az emberi nyelvet. A nyelv viszont visszacsatolásokon keresztül kapcsolódik saját fiziológiai matrixaihoz. Az ember azért felsőbbrendű — mondja Platón —, mert vannak metaforái. Minden metaforában perceptív energiánk izzik fel újra és újra. A távoli szférák összekapcsolása „rövidre zárja“ felfogásunk és emlékezetünk elkülönülő központjait az agykéregben (lásd E. H. Lenneberg: *Biological Foundations of Language*, 1967).

Nem véletlen, hogy a molekuláris biológia (genetika) és a modern strukturalista nyelvészet (Saussure-tól Harrisig és Chomskyig) térhódítása időben egybeesik. Már benne volt a levegőben az a felfogás, mely az életet is mint nyelvet, mint köztölt információt fejt meg. Nincs kizárva, hogy újra kell gondolnunk és a mostaninál árnyaltabbá kell tennünk a „fizikairól“ és „szellemiről“ alkotott felfogásunkat is. A jövő pszichofiziológiájában döntő szerepet fog játszani a nyelvi biológiai megalapozása. Meg fogjuk érteni, hogy az emberi öröklődés sajátos genetikai szintjei hogyan, milyen úton hoztak létre egyetlen genetikai kódot, hogyan hordoz

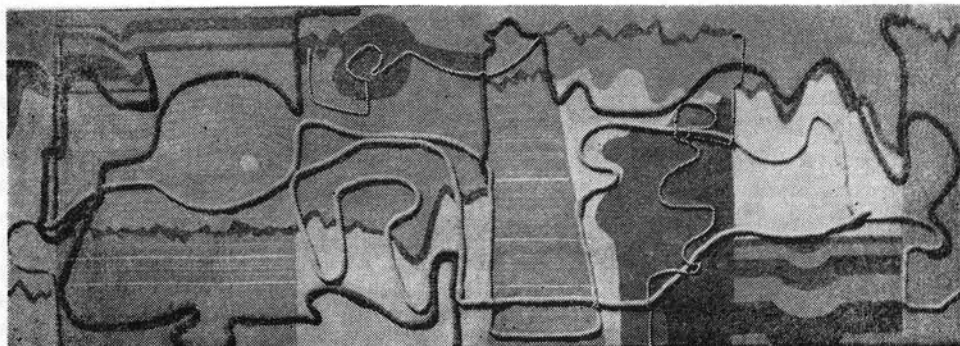
olyan sokféle genetikai üzenetet ez az egyetlen kód. Lehet, hogy az emberi beszéd csak egyfajta másolata ennek a biológiai létünket átörökítő neurokémiai nyelvnek. A lélektan valószínűleg a szemantikai dimenzió felé talál majd kiutat a primitív test—lélek empirizmusból.

Kérdés azonban: mire jó a nyelvek bábeli zűrzavara? Miért ez a fantasztikus sokféleség, mely gyakran földrajzilag szomszédos és ugyanahhoz az emberfajhoz tartozó, hasonló kultúrájú népek között is megnehezíti a kommunikációt? Ha mi mind azonos molekuláris információk hordozói vagyunk, miért nem beszéljük ugyanazt a nyelvet? A Chomsky-féle generatív grammatikának éppen az a legfőbb gyengéje, hogy nem veszi komolyan ezt a kérdést.

Semmiféle információelméletet, az emberi tudat kialakulásának semmiféle modelljét nem tekinthetjük meggyőzőnek mindaddig, amíg nem ad magyarázatot ezen a túlsúlyolt bolygón beszélt nyelvek ijesztően „antiökonómikus“ sokféleségére.

4. Ha most visszatekintünk az első világháborút közvetlenül megelőző évekre, a nyelvészetben, a filozófiában és a szimbolikus logikában már felismerhetjük az érlelődő „nyelvi fordulat“ első csírait. „A grammatika tanulmányozása — írja Bertrand Russell már 1903-ban *The Principles of Mathematics* című könyvében — szerintem sokkal közelebb visz a filozófiai kérdések megvilágításához, mint ahogy azt általában a filozófusok gondolják.“ Ma már arról a fölényes csúcstról, amelyet Claude Lévi-Strauss és Noam Chomsky szintézise jelent, megállapíthatjuk, hogy ebben a „nyelvi fordulatban“ igen különböző energiák, érdekek és törekvések találkoztak.

Mégis Közép-Európa, közelebről az 1900 és 1925 közötti Bécs és Prága volt az a színhely, ahol a „nyelvi fordulat“ a legmélyebb és legkövetkezetesebb formában bontakozhatott ki. Maga a nyelv került a legmélyebb válságba, a szellem magára a kommunikációra tekintett most már bizalmatlanul. A modern nyelvészet ebből a válságból született. Ez a válság hozta létre a ma már klasszikusnak számító művek egész sorát is. Egyre mélyül a szakadék nyelv és jelentés között, veszi észre Hugo von Hofmannsthal (*Brief des Lord Chandos*, 1902). Hiába a költő szenvedélyes ragaszkodása a személyes igazsághoz, ha nyelve elkoptatott hazugságtól hemzseg. Ez a válság táplálta Karl Kraus mániákus meggyőződését, hogy a mondat világosságában és tisztaságában rejlik a társadalom végső próbatétele.

Lugosi Edit: Tánc